

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ

1942

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & Σ^{ΙΑ} Α.Ε
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",
38 - ΣΤΑΔΙΟΥ - 38
ΑΘΗΝΑΙ

Ε.Γ.Α. ΒΙΒ. ΕΠ.Τ.
10-ΜΑΡΤΙΟΥ 2008

Ο D. H. LAWRENCE

ΚΑΙ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

ΣΕΛΙΔΕΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΝΕΚΔΟΤΟ Β' ΤΟΜΟ ΤΗΣ "ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ",

Στην ψυχή του Λώρενς έγιναν συνειδητές — ίσως μάλιστα υπερβολικά συνειδητές — οι πιο κρίσιμες κ' οι πιο προβληματικές πλευρές του αιώνα μας. Πολλοί βέβαια τις δούλεψαν τις πλευρές αυτές, ωστόσο ή εξαιρετικά έκκεντρική πνευματικότητα του Λώρενς έκανε τον Άγγλο μυθιστοριογράφο να συζητήσει μ' αυτές πιο επίμονα, με μια φοβερή ζωτικότητα, αλλά ταυτόχρονα με μια σχεδόν παθολογική «άμεσότητα».

Για να γνωρίσουμε τον Λώρενς, θά στηριχθούμε σ' ένα από τα πιο μεγάλα σ' έκταση έργα του, που είναι χωρίς άλλο και στο περιεχόμενό του το σημαντικώτερο και πιο αντιπροσωπευτικό δημιούργημά του. Στο έργο αυτό — στο μυθιστόρημα «Έρωτευμένες Γυναίκες» («Women in Love») — δεν εκδηλώνεται μονάχα, σε μίαν ατμόσφαιρα φοβερής αγωνίας και στον πιο τραγικό πυρήνα του, το αιώνιο πρόβλημα των σχέσεων γυναίκας και άντρα, δεν εκδηλώνεται μονάχα στην πιο πολύπλοκη και πολύπλευρη μορφή του το πρόβλημα των σχέσεων του άντρα με τον άντρα, δηλαδή το πρόβλημα της φιλίας ή πνευματικά γονιμώτατη έκκεντρικότητα του συγγραφέα συνυφαίνεται στο έργο του με την έκκεντρικότητα και τις πιο κρίσιμες πλευρές της εποχής, κ' έτσι, πίσω από την πάλη της γυναίκας με τον άντρα, του φίλου με το φίλο, του ατόμου με την κοινωνία, προβάλλει ή πιο βαθιά πάλη του σύγχρονου ανθρώπου με τον ίδιο τον εαυτό του, με το σύμπαν και με το θάνατο, προβάλλει μια πάλη που την τροφοδοτούν κοντά σ' άλλα και πολλά «φτιαχτά» στο βάθος (γι' αυτό όμως και πιο τραγικά) πάθη και προβλήματα. Οί άνθρωποι παλεύουν — κι' αυτό είναι ακριβώς το φοβερώτερο — και χωρίς να έχουν πάντα μέσα τους το λόγο ενός πάθους πραγματικού. Φταίει τάχα ο Λώρενς, ή φταίει ή εποχή μας; Τρέχει τάχα πραγματικά προς τη δύση του και προς την καταστροφή ο Ευρωπαίος, που ξοδεύει μέσ' στο έργο του Λώρενς τόσες πολύτι-

μες και κάθε άλλο παρά τυχαίες και καθημερινές δυνάμεις στην υπερνίκηση φραγμών και εμποδίων που έστησε μέσα του με μια παθολογική διάθεση ο ίδιος;

Γράφηκε κι' από άλλους ότι ο Λώρενς έχει κάμποσα κοινά με τον Νίτσε. Το ότι τον γνώριζε καλά, — όπως γνώριζε άλλωστε καλά ολόκληρη τη γερμανική σκέψη, — αυτό φαίνεται κι' από μερικές άμεσες και ρητές στροφές του πνεύματός του προς τις ιδέες του Νίτσε. Μά ούτε ο Νίτσε, ούτε φυσικά ο Όσβαλτ Σπένγκλερ ή οποιοσδήποτε άλλος, επηρέασαν ουσιαστικά τον Λώρενς στην ψυχική στάση που πήρε απέναντι της Ευρώπης και της εποχής μας. Ο Λώρενς είναι μέσα σ' ολόκληρη τη φύση του (πράμα που δεν μπορεί π.χ. να λεχθεί για τον Σπένγκλερ) ένα από τα πιο ατομικά δημιουργικά πνεύματα του αιώνα μας. Και όμως προϋποθέτει βέβαια τον Νίτσε, προϋποθέτει τον Μπωντελαίρ, που ή ιδέα του τελευταίου για τα «άνθη του κακού» έχει και άμεσα παραληφθεί από τον Λώρενς, προϋποθέτει τον Ντοστογιέφσκυ και τον Σόπενχάουερ, τον Στρίντμπεργκ κι' αυτούς ακόμα τους εργάτες του γερμανικού εξπρεσιονισμού, τους προϋποθέτει αυτούς όλους και πολλούς άλλους όχι γιατί τον επηρέασαν ουσιαστικά σ' α δάσκαλοι και σ' αν πνευματικοί κανόνες του, αλλά, απλούστατα, γιατί ο Λώρενς προϋποθέτει ολόκληρη τη ζωή του 19' αιώνα και των δυο πρώτων δεκαετιών του 20', την προϋποθέτει τη ζωή αυτή μέσ' στο ίδιο του το αίμα. Το αίμα του Λώρενς — έτσι θά μπορούσαμε να πούμε — είναι ισοδύναμο με το πνεύμα του, εξίσου ένοχο, συνειδητά ένοχο για όσα παράλαβε από το παρελθόν κι' από την εποχή του. Γι' αυτό βλέπει ακριβώς ο Λώρενς τον άνθρωπο της εποχής μας (τον άνθρωπο μέσα του) σε μια κατάσταση ίσως πολύ πιο κρίσιμη από την πραγματική κατάστασή του. Κι' ο Χάξλεϋ, στο θαυμάσιο μυθιστόρημά του «Point counter Point» μάς παρουσιάζει τον κόσμο έτοιμο να διαλυθεί. Ωστόσο στο έργο του Χάξ-

λεϋ φταίνε περισσότερο οι όρισμένοι εκείνοι άνθρωποι που ένσαρκώνουν διανοητικά, και χωρίς απόλυτη φυσική αναγκαιότητα, την Ιδέα του έρχόμενου χάους, φταίνε περισσότερο οι άνεδαφικοί αυτοί τύποι που ο Χάξλεϋ τους καθίζει ούσιαστικά στο σκαμνί και τους δικάζει, φταίνε δηλαδή οι πραγματικά ένοχοι, ένω στο μυθιστόρημα του Λώρενς προσπαθεί ο συγγραφέας να μάς πείσει ότι φταίει ή εποχή, ότι φταίει μάλιστα γενικότερα ο άνθρωπος, που είναι στο βάθος περιττός στον κόσμο, ότι φταίνε μ' άλλα λόγια και οι «άθωοι». Για τον Λώρενς, δέν υπάρχει σε τίποτα λύση, γιατί ή ίδια ή ζωή του ανθρώπου είναι ή άρνητική μονάχα προϋπόθεση για όσες λύσεις υπάρχουν άκριβώς πέρα από τη ζωή, και μάλιστα πέρα κι' από κάθε υπόλοιπο (έστω και μεταθανάτιο υπόλοιπο) ανθρώπινης ζωής. Και την τραγική αυτή στάση δέν την παίρνει ο Λώρενς διόλου—όπως τδχουν κάνει βέβαια πολλοί λογοτέχνες—μέ άνεύθυνα λαμπρά πηδήματα σκοτεινών σκέψεων. Ο Λώρενς λογοδοτεί στο έργο του σχεδόν συστηματικά, κ' έτσι μπορεί μάλιστα να θεωρηθεί και σαν ένας από τους πιο μεγάλους (μά κι' από τους πιο καταθλιπτικούς) φιλοσόφους του αιώνα μας. Ούσιαστικές μάλιστα και άμεσες είναι οι σχέσεις του Λώρενς και με κάμποσα ολοκληρωμένα φιλοσοφικά συστήματα. Πριν από την εμφάνιση του Λώρενς, βρίσκουμε στη φιλοσοφία του Σόπενχάουερ (μά κι' αυτού ακόμα του Μπέργκσον) τά προμηνύματα του πνεύματος του Λώρενς. Ύστερ' από την εμφάνιση του Λώρενς, βρίσκουμε στη φιλοσοφία του Γιάσπερς—είδικότερα βέβαια στη θεωρία του Γιάσπερς για τη μοιραία και αναπότρεπτη άποτυχία κάθε ούσιαστικής επικοινωνίας ανάμεσα σε ανθρώπους—μιά βαθύτατη απήχηση της φωνής του Άγγλου μυθιστοριογράφου. Από άλλο βέβαια δρόμο καταλήγει ο Γιάσπερς σε ό,τι είναι και για τον Λώρενς βασικό. Όσοσο το τέρμα είναι σχεδόν το ίδιο, αδιάφορο άν για τον Γιάσπερς (τόν καθαρό θεωρητή) το αδύνατο μιας άληθινής επικοινωνίας ανάμεσα στους ανθρώπους δέ σημαίνει και το άτοπο της ανθρωπότητας. Για το Γερμανό φιλόσοφο, υπάρχει στην τάση προς την άληθινή επικοινωνία, όσο κι' άν ή επίτευξή της είναι αδύνατη, άρκετή άληθινή ανθρωπότητα, άρκετή «πλήρωση», δηλαδή τόση πάντως πλήρωση, ώστε να μην καταντάει άτοπη ή ζωή. Για τον Λώρενς, ή ανθρωπότητα ή ίδια είναι άτοπη, άφοϋ ο ούσιαστικός σκοπός της είναι ανέφικτος. Η βασική αυτή σκέψη του Λώρενς θυμίζει και μιά σκέψη του Ζυλιέν Μπαντά. Ο Μπαντά μάς λέει ότι του άρέσει να φαντάζεται τον πλανήτη μας άπαλλαγμένο από την ανθρωπότητα, του άρέσει να σκέπτεται τά πράγματα,

Ύστερ' από την εξαφάνιση του ανθρώπου, άποκαταστημένα στην ύπεροχη μοναξιά τους. Πολλά χρόνια πριν από τον Μπαντά, που στα γεράματά του διατυπώνει αυτή τη σκέψη, την είχε διατυπώσει στην πιο σφριγηλή πνευματική και βιολογική στιγμή του ο Λώρενς στο έργο του «Έρωτεύμενες Γυναίκες». Κ' οι λέξεις ακόμα είναι σχεδόν οι ίδιες. Στο ένδέκατο κεφάλαιο του έργου βάζει ο Λώρενς στα χείλη του Μπίρκιν τά λόγια: «Δέ βρίσκετε και σεΐς, ότι είναι μιά όμορφη παστρική σκέψη το να σκεφθούμε έναν κόσμο άδειανό από ανθρώπους, μιά χλόη άκριβώς, που να μην τη διακόπτει τίποτα...;» Λεκτικά είπαν ο Μπαντά και ο Λώρενς το ίδιο, μά ο καθένας την είπε τη φράση του άλλιως. Ο Μπαντά, με την κομψότατη χορευτική σκέψη του, έπαιξε με μιά φοβερή ιδέα. Ο Λώρενς δέν έπαιξε, αλλά διατύπωσε την κεντρική του άκριβώς σκέψη. Στη φράση του Μπαντά υπάρχει κυνικότητα. Η φράση του Λώρενς είναι τραγική. Στο έργο του Λώρενς, που χρησιμοποιούμε έδω ως οδηγό μας, κάθε προσπάθεια—και γίνονται μεγάλες και τίμιες και όδυνηρές προσπάθειες—πάει χαμένη. Η ανθρωπότητα άποκαλύπτεται *άνύπαρκτη*. Κανένας δέ μπορεί να κάνει με κανέναν. Και ο ένας μάλιστα δέν είναι καλύτερος από τον άλλον. Και δέν είναι καλύτερος «όχι γιατί είναι ίσοι, μά γιατί είναι ούσιαστικά άλλος ο ένας από τον άλλον, τόσο άλλος, που δέν υπάρχει μέτρο για να γίνει ή σύγκριση». Οι γυναΐκες με τους άντρες σμίγουν μόνο και μόνο για να πιστοποιήσουν το άγεφύρωτο χάσμα που χωρίζει τά δυο φύλα. Ο άντρας σμίγει με τον άντρα για να γίνει ακόμα πιο τραγική ή διαπίστωση της άδυναμίας για μιάν ούσιαστική ταυτότητα. Σε όρισμένες βέβαια στιγμές νομίζει ο Λώρενς ότι μπορεί να κρεμαστεί από τη σάρκα για να σώσει την ψυχή και το πνεϋμα, ότι μπορεί να βρεί και να σώσει την ανθρωπότητα μέσ' στο ανθρώπινο ζώο, την ψυχική και πνευματική επικοινωνία μέσ' στην αισθησιακή έπαφή τών κορμιών. Οι στιγμές, που σμίγουν στο έργο του Λώρενς τά κορμιά του άντρα και της γυναΐκας, ή, με μιάν άδηλη έρωτική διάθεση, τά γυμνά κορμιά άντρών (του Τζέραλντ και του Μπίρκιν), οι στιγμές αυτές δέν είναι μόνο—έτσι όπως βγήκαν από το χέρι του μεγάλου καλλιτέχνη—αισθητικά θαυμαστές, αλλά είναι και σχεδόν ιερές. Βρίσκεται όμως τελικά ή λύση στον αισθησιασμό, έστω και στον αισθησιασμόν εκείνο που προσπαθεί να πείσει το φορέα του ότι τον πάει πιο πέρα από τη σκέτη σάρκα, ότι τον μεταφέρει από την κοινή ήδονή σε μιά θεία έκσταση;

Ο Λώρενς θάθελε βέβαια να βρεί στον τέτοιον έκστατικό αισθησιασμό την τελική λύση του προβλήματός του. Μά πώς μπο-

ρεῖ νὰ τὴ βρεῖ; Ἀπὸ τὴ στιγμή μάλιστα πού πῆρε ὁ Λῶρενς τὸν τέτοιο δρόμο, ἔχασε καὶ κάθε πιθανότητα νὰ βρεῖ μιὰ λύση καὶ σὲ ὅ,τι δὲν εἶναι ἀπτό καὶ φθαρτό. Καὶ τὸ ὁμολογεῖ ὁ ἴδιος, ὅτι ἡ λύση, δηλαδή ἡ δικαίωση τῆς ζωῆς, δὲ μπορεῖ νὰ βρεθεῖ οὔτε στὸν πιὸ ἐκστατικό αἰσθησιασμό. Ὁλόκληρο τὸ ἔργο του στὴν ὁμολογία αὐτὴ καταλήγει, — στὸ τριακοστὸ μάλιστα κεφάλαιο γίνεται καὶ ρητὰ ἡ διατύπωσή της. Ἡ αἰσθησιακὴ πλήρωση — ἀπὸ τὴ στιγμή πού θὰ πραγματοποιηθεῖ ἀνάμεσα σὲ δυὸ ἀνθρώπους — εἶναι μιὰ τελειωτικὴ ἐπίτευξη. Πιὸ πέρα δὲ μπορούμε νὰ φτάσουμε. Τὸ μόνο πού εἶναι ἀκόμα δυνατό (ἔτσι μᾶς λέει ὁ ἴδιος ὁ Λῶρενς), εἶναι ἡ ἐπανάληψη, ἢ ὁ χωρισμός τῶν δυὸ πρωταγωνιστῶν, ἢ ἡ ὑποταγὴ τοῦ ἑνὸς στὴ θέληση τοῦ ἄλλου, ἢ ὁ θάνατος. Κι' αὐτὰ τὰ λέει ἀκριβῶς ἐκεῖνος πού δοκίμασε νὰ βρεῖ στὸν αἰσθησιασμό τις πιὸ ἀπειρες δυνατότητες. Στὸ δέκατο τρίτο κεφάλαιο, πού εἶν' ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ χαρακτηριστικά, λέει ὁ Μπίρκιν στὴν Οὔρσουλα: «Δὲ μπορῶ νὰ πῶ ὅτι ἔχω νὰ σοῦ προσφέρω ἔρωτα, ἀλλὰ κι' αὐτὸ πού ζητάω δὲν εἶναι ἔρωτας. Εἶναι κάτι πολὺ πιὸ ἀπρόσωπο καὶ τραχύτερο καὶ σπανιώτερο». Καὶ σὲ λίγο πάλι τῆς λέει: «... Δὲ χρειάζομαι νὰ σὲ βλέπω... Χρειάζομαι μιὰ γυναῖκα πού νὰ μὴν τὴ βλέπω». Στὴ δήλωση αὐτὴ τοῦ Μπίρκιν ἀπαντᾷ ἡ Οὔρσουλα, πού εἶναι ἀπ' ὅλα τὰ πρόσωπα τοῦ ἔργου τὸ υγιέστερο καὶ πιὸ αὐτονόητο στὴν ὑπαρξή του: «Λυπᾶμαι πού δὲ μπορῶ νὰ σ' εὐχαριστήσω μὲ τὸ νὰ εἶμαι ἀόρατη». Κι' ὁ Μπίρκιν προσθέτει: «Μπορεῖς νὰ εἶσαι ἀόρατη γιὰ μένα, ἂν τὰ καταφέρεις νὰ μὴ μὲ ἀναγκάζεις νὰχω ἐγὼ γιὰ σένα μιὰν δραματικὴν ἐνημερότητα.» Σὰ σχόλιο αὐτῶν τῶν λέξεων τοῦ Μπίρκιν μπορεῖ νὰ χρησιμεύσει μιὰ φράση ἑνὸς φίλου του, πού διατυπώνεται στὸ ἑβδομο κεφάλαιο. «Εἶμαι βέβαιος», λέει ὁ φίλος του αὐτός, «ὅτι ἡ ζωὴ εἶναι ὁλόκληρη ψεύτικη, γιατί ἔχει γίνεῖ ὑπερβολικὰ δραματικὴ δὲ μπορούμε οὔτε ν' ἀκούμε, οὔτε νὰ αἰσθανόμαστε, οὔτε νὰ ἐννοοῦμε, παρὰ μόνο νὰ βλέπουμε μπορούμε.» Κριτικὰ φωτεινὴ εἶναι κ' ἡ παρατήρηση πού κάνει ὁ Μπίρκιν στὴν ὑπερβολικὰ διανοητικὴ καὶ στὴν ὑπαρξή της οὐσιαστικὰ ἀφηρημένη Ἑρμιόνη, πού, ἂν καὶ ὑπερβολικὰ διανοητικὴ ἢ ἴδια, χτυπάει τὴν παιδεία καὶ τὴν αὐτεπίγνωση, ὑποστηρίζοντας τὸ ἐνστικτο καὶ κάθε τι τὸ αὐθόρμητο. Ὁ Μπίρκιν, πού στὸ βάθος κι' αὐτὸς ποθεῖ τὸ ἴδιο πράμα, δὲν ἀνέχεται ν' ἀκούει τὰ τέτοια λόγια ἀπὸ τὰ χεῖλη τῆς Ἑρμιόνης, καὶ τῆς λέει στὸ τρίτο κεφάλαιο: «Ἐκεῖνο πού σοῦ χρειάζεται, δὲν εἶναι τὸ νὰ εἶσαι ζῶο, ἀλλὰ τὸ νὰ θεωρεῖς τις ζωϊκὲς λειτουργίες σου... Αὐτὴ ἡ ἀγάπη πρὸς τὸ πάθος καὶ πρὸς τὰ ζωϊκὰ ἐνστικτα τί ἄλλο εἶναι παρὰ ἡ χει-

ρότερη καὶ ἡ τελευταία ἀκριβῶς μορφή τοῦ διανοητισμοῦ; Πάθος καὶ ἐνστικτα, τὰ χρειάζεσαι βέβαια ἀρκετὰ δυνατὰ, μὰ μόνο μέσῳ τοῦ κεφαλιοῦ σου, μέσ' στὴ συνείδησή σου...»

Πολύπλοκος, κρίσιμος, προβληματικὸς εἶναι στὸ ἔργο τοῦ Λῶρενς (καὶ χωρὶς ἄλλο καὶ στὴν ἴδια τὴν πραγματικότητα) ὁλόκληρος ὁ δρόμος πού ὁδηγεῖ στὴν ἐρωτικὴ καὶ ἰδιαίτερα στὴν αἰσθησιακὴ πλήρωση. Ὁ αἰσθησιασμός ὄχι μόνο δὲν προσφέρει τὴ λύση στὸ πνεῦμα, ἀλλὰ κάνει μὲ τὴν παρέμβασή του καὶ τις καθαρὰ πνευματικὲς λύσεις ἀκόμα πιὸ δύσκολες, ἢ μᾶλλον ἀδύνατες. Ὡστόσο, οἱ ἥρωες τοῦ Λῶρενς παλεύουν μὲ ὅλα τους τὰ μέσα γιὰ νὰ σώσουν τὸ πνεῦμα μὲ τὴ βοήθεια τῆς αἰσθησιακῆς ἀλήθειας. Τὸ πνεῦμα δίχως τὸ κορμὶ εἶναι ἄρνηση, εἶναι ἀντίδραση, δὲν εἶναι πάντως (ἀφοῦ ἀποκλείεται ἡ ἀπόλυτη ταυτότητα δυὸ πνευμάτων) θετικὴ κοινὴ δράση. Τὰ κορμιά, πάλι, δροῦν βέβαια μὲ τρόπο κοινό, ἀλλὰ κι' αὐτὴ ἡ δράση εἶναι πάρα πολὺ στενὴ, συγκεκριμένη, σκόπιμη, δὲν ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ προχωρήσει πιὸ πέρα ἀπ' ὅ,τι πάει τὸ πρῶτο βῆμα, τὸ πρῶτο καὶ μοναδικὸ βῆμα πού πραγματοποιεῖ. Στὸ πέμπτο κεφάλαιο λέει ὁ Μπίρκιν στὸν Τζέραλντ: «Θὰ ὀνόμαζα ἔρωτα μιὰν ἀπόλυτα καθαρὴ δράση». Μὰ μὲ τὸ αἶτημα αὐτὸ γίνεται τὸ πῆδημα ἔξω ἀπὸ κάθε συγκεκριμένη ζωὴ, ὄχι μόνο ἔξω ἀπὸ κάθε ὄρατότητα, ἀλλὰ κ' ἔξω ἀπὸ κάθε «ἀπτότητα». Τὸ ὑπερβολικὰ ἐκλεπτυσμένο πνεῦμα ἐκδικιέται ἔτσι τὴ βούληση, πού ζήτησε (ἔστω καὶ γιὰ νὰ σώσει ἑμμεσα τὴν πνευματικότητα) νὰ πάρει τὰ πρωτεῖα. Μὲ τὸ νὰ μὴ μᾶς χωράει τὸ συγκεκριμένο, τὸ ἀπτό, τὸ ὄρατό, τὸ πεπερασμένο, καταντᾶμε νὰ πέφτουμε στὸ ἀφηρημένο, δηλαδή μετατρέπουμε καὶ τὸ σῶμα ἀκόμα σὲ μιὰν ἀφαίρεση. Στὸ δέκατο ἕνατο κεφάλαιο λέγονται λόγια παράξενα καὶ ἀνατριχίαστικά. Ἀφαίρεση, φριχτὴ ἀφαίρεση εἶναι ὅλα. Καὶ παντοῦ, στὸ Βορρᾶ καὶ στὸ Νότο, στὴν Εὐρώπη καὶ στὴν Ἀφρικὴ, κυριαρχεῖ ἡ ἀφαίρεση. Οἱ λευκὲς φυλὲς ἔχουν πίσω τους τὸν ἀρκτικὸ Βορρᾶ, τὴν ἀπέραντη παγωμένη καὶ χιονισμένη ἀφαίρεση, καὶ δὲ μποροῦν νὰ πραγματοποιήσουν παρὰ μόνο τὸ μυστήριο μιᾶς παγωμένης διαλυτικῆς γνώσης, μιὰ χιονισμένη ἀφηρημένη ἐκμηδένιση. Οἱ Ἀφρικανοὶ πάλι ζοῦν κυριαρχημένοι ἀπὸ τὴ φλογισμένη ἀφαίρεση (θανάτου ἀφαίρεση εἶναι κι' αὐτὴ) τῆς Σαχάρας. Καὶ δὲν ὑπάρχει τάχα σωτηρία; Δὲν ὑπάρχει ἄλλος δρόμος ἐκτὸς ἀπὸ τὴ διάλυση καὶ τὴν καταστροφή; Ὁχι, δὲν ὑπάρχει. Στὸ δέκατο τέταρτο κεφάλαιο λέει ὁ Μπίρκιν στὴν Οὔρσουλα, ὅτι ἀπὸ τὴ στιγμή πού ἡ «συνθετικὴ δημιουργία» σταμάτησε καὶ τὸ ρεῦμα τῆς ἀντιστράφηκε κ' ἔκανε πίσω, ἄρχισε ἡ «διαλυτικὴ δημιουργία». Ὁ χωρισμός

τῶν φύλων ἦταν τὸ κρίσιμο σημεῖο, τὸ μεγάλο λάθος. Ἡ Ἀφροδίτη « εἶναι τὸ ἀνθισμένο μυστήριό τῆς πορείας τοῦ θανάτου ». « Ἡ Ἀφροδίτη γεννήθηκε πάνω στὸν πρῶτο σπασμὸ πού σημεῖωσε ἡ παγκόσμια διάλυση. Κ' ὕστερα, ἐνῶ προχωροῦσε ἡ διαλυτική δημιουργία, γεννήθηκαν τὰ φίδια, οἱ κύκνοι, ὁ λωτός, τὰ ἀνθη τοῦ βάλτου, καὶ ἡ Γκούντρον, καὶ ὁ Τζέραλντ. » « Κ' ἐσύ κ' ἐγώ; », ρωτάει ἡ Οὔρσουλα: « Ἐννοεῖς ὅτι εἶμαστε ἀνθη γεννημένα πάνω στὴν ἀποσύνθεση, ἀνθη τοῦ κακοῦ;... » Ὁ Μπίρκιν ἐπιμένει. Τί σημασία ἔχει, ἀλλοστε; Κ' ἡ Οὔρσουλα ἀκόμα ὁμολογεῖ ὅτι τῆς φτάνει νὰ εἶμαστε ἀνθη, ἀδιάφορο ἂν τ' ἀνθη αὐτὰ ἀντλοῦν τὴ ζωὴ τους ἀπὸ τὴν ἀποσύνθεση. Κι' ὁ Μπίρκιν τὴ βεβαιώνει ὅτι ἔχει δίκιο: « Ἡ ἀποσύνθεση κυλάει μὲ τὸν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο, ὅπως κι' ἡ παραγωγή. Προοδευτική εἶναι κι' αὐτὴ ἡ πορεία — καὶ καταλήγει στὸ παγκόσμιο τίποτα, στὸ τέλος τοῦ κόσμου, ἂν θέλεις. Μὰ γιατί τάχα νὰ μὴν εἶναι καὶ τὸ τέλος τοῦ κόσμου τόσο καλὸ, ὅσο καὶ τὸ ἀρχίνισμά του; » Ἡ μόνη ἐλπίδα γιὰ τὸν Μπίρκιν εἶναι ὅτι μπορεῖ ν' ἀρχίσει ἕνας καινούργιος κύκλος δημιουργίας, μὰ ὄχι βέβαια γιὰ μᾶς, ὄχι γιὰ τοὺς ἀνθρώπους. Ὁ Μπίρκιν εἶναι ὁ πιὸ ἀνηπιπροσωπευτικός τύπος τοῦ Εὐρωπαϊοῦ, πού ἡ γνώση δὲν τὸν ὀδηγεῖ μονάχα στὴν ἀπόγνωση, ἀλλὰ πού καὶ τὴν ἀπόγνωση τὴν κάνει ἀρετὴ, ἡ ἔστω ζητάει νὰ τὴν κάνει ἀρετὴ, δύναμη, ἀντικειμενικὸ φῶς, ἀμεροληψία, ἀλήθεια. Ὁ Μπίρκιν, ἀπογοητευμένος ἀπὸ τὸν κόσμο, πού εἶτε σ' αὐτὴν εἶτε στὴν ἄλλη ζωὴ ἔχει καὶ τὸν ἀνθρώπο στοὺς κόλπους του, καταντάει νὰ ἐνδιαφέρεται μὲ μιὰ τραγικὴ ἀνιδιοτέλεια γιὰ τὸν κόσμον ἐκεῖνο πού δὲ θὰ πρόκειται πιά νὰ ὑπάρχει γιὰ μᾶς τοὺς ἀνθρώπους. Πρὶν ἀπὸ τὴ μεγάλη πρόοδο τῆς ἐπιστήμης, δηλαδή ἰδιαίτερα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ὁ ἀνθρώπος, ἀνικανοποίητος ἀπὸ τὴ ζωὴ τούτη, δηλαδή ἀπὸ τὸ χρόνο, ζητοῦσε σὲ μιὰν ἄλλη ζωὴ, στὴν αἰωνιότητα (πάντως στὴ δική του « ἀνθρώπινη » αἰωνιότητα) τὴ λύση καὶ τὴ σωτηρία. Ἡ ἐπιστὴμη ἔριξε τὸ κύριο βάρος, ἀντίθετα ἀπ' ὅ,τι εἶχαν κάνει οἱ θρησκείες, στὴν ἐγκόσμια ζωὴ, δηλαδή στὸν κόσμο πού εἶναι δοσμένος καὶ ἀνοιχτός στὰ μάτια μας τ' ἀνθρώπινα καὶ τὰ παροδικά. Ὁ ΙΗ' καὶ ὁ ΙΘ' αἰῶνας, σὲ κάμποσες ἐκδηλώσεις τους, ἐθεοποίησαν τὴν παροδική μας ὄραση, τὸν ὄρατὸ ὑλικὸ κόσμο. Ὁ ἀνθρώπος τοῦ Κ' αἰῶνα — δηλαδή ὁ τύπος ἐκεῖνος τοῦ ἀνθρώπου πού εἶναι μόνο « κληρονόμος » ἢ « θῦμα », μὰ πού σὰν κληρονόμος ἔχει λεπτότερη αἴσθηση καὶ πιὸ πολύπλοκη πνευματικότητά — δὲ μπορεῖ ν' ἀρκεσθεῖ στὴν ἀφελέστατη αὐτάρκεια τῆς ὑλιστικῆς λογικῆς, δὲν ἔχει ὅμως οὔτε τὸ θάρρος καὶ τὴ δύναμη (ἢ, ποιὸς ξέρει, τὴν ἀδυναμία) νὰ ξαναγυρίσει σὲ ὅσα ἢ

ὑλιστικὴ λογικὴ, δηλαδή ἡ στενόκαρδα καλλιεργημένη ἐπιστήμη, παρ' ὅλη τὴν ἀντίθετη προσπάθεια τῶν μεγάλων ἐρευνητῶν τοῦ ὑλικοῦ κόσμου, ἔσβυσε ἀπὸ τὴ συνείδηση τῶν πολλῶν. Ἔτσι, γιὰ τὸν τύπον ἐκεῖνο τοῦ διανοομένου, πού ἔκανε μέσα του στὸν Κ' αἰῶνα τὸν κρίσιμον ἀπολογισμό, χάθηκαν καὶ τὰ δύο: καὶ ἡ ὑπερκόσμια ἐλπίδα τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐγκόσμια ὑλιστικὴ αὐτάρκεια τῶν ματιῶν του, ἡ ἐγκόσμια γνωστικὴ αὐτάρκεια του. Καὶ τί ἀπομένει λοιπὸν γιὰ ὅποιον ἔφτασε στὸ κρίσιμο αὐτὸ σημεῖο; Δὲν ἀπομένει παρά ἡ ἐλπίδα τοῦ Μπίρκιν, ἡ βασισμένη σὲ μιὰ τραγικὴ ἀνιδιοτέλεια. Ὁ Μπίρκιν ἐλπίζει πιά μόνο καὶ μόνο σ' ἕναν κόσμο πού δὲ θάχει τὸν ἀνθρώπο γιὰ θεατὴ, καὶ πού μέσα του δὲ θὰ διασωθοῦν οὔτε τὰ τελευταῖα ὑπολείμματα τῆς ἀνθρωπότητος. Ὁ ἀνθρώπος, μ' ἄλλα λόγια, ἐλπίζει πιά μόνο καὶ μόνο σὲ μιὰ ζωὴ πού δὲ θὰ τὴ ζήσει ὁ ἀνθρώπος! Καὶ μήπως εἶναι ὁ Μπίρκιν μέσα στὸ ἔργο τοῦ Λῶρενς μιὰ παθολογικὴ μονάχα ἐξαίρεση; Ὁχι. Ὁ Μπίρκιν εἶναι μονάχα τὸ πιὸ συνειδητὸ ἀπ' ὅλα τὰ πρόσωπα τοῦ ἔργου, εἶναι μάλιστα ἀπὸ τοὺς ἄντρες τὸ μόνο πρόσωπο πού τελικὰ βολεύεται καὶ στὴ συμβατικὴ ἐγκόσμια ζωὴ. Ὅλα τὰ σημαντικὰ πρόσωπα στὸ ἔργο τοῦ Λῶρενς ἀκολουθοῦν στὸ βάθος τὸ δρόμο τοῦ Μπίρκιν. Κ' ἡ Οὔρσουλα, πού εἶναι ἀπ' ὅλα τὰ πρόσωπα τοῦ ἔργου τὸ κάπως πιὸ ἀνετο καὶ φυσικό, καὶ πού, ζώντας στὸ ΙΗ' αἰῶνα, θὰ μπορούσε ἴσως νὰ γίνεῖ καὶ μιὰ ἠρωίδα τοῦ Ρίτσαρντσον ἢ τῆς Τζέιν Ὁστεν, δὲν πρέπει οὔτε αὐτὴ νὰ γλυτώσει, καὶ δένεται ὡς σύζυγος στὸ πλευρὸ τοῦ Μπίρκιν, ἀκολουθώντας ἔτσι, μὲ τὴ « νόμιμη » βία τοῦ γάμου, τὸ δρόμο τοῦ πιὸ συνειδητοῦ ἀρνητῆ κάθε ἀνθρώπινου δίκιου.

Ἡ ἀτμόσφαιρά τοῦ ἔργου τοῦ Λῶρενς εἶναι, ὅπως βλέπουμε, πολὺ βαριά, καὶ δὲν ὑπάρχει, ὅπως ὑπάρχει στὰ ἔργα τοῦ Ντοστογιέφσκου, οὔτε ἡ θυσία ὡς λύση καὶ ὡς σωτηρία, δὲν ὑπάρχει οὔτε ἡ « ἀγιωσύνη », πού εἶναι ἀκόμα καὶ γιὰ τὸν Σόπενχάουερ ἕνα θετικὸ σημεῖο καὶ φῶς μέσα στὸ σκοτάδι τῆς ζωῆς, δὲν ὑπάρχει οὔτε ἡ παρήγορη σκέψη πού κάνει τὸν Μπέργκσον νὰ μᾶς λέει, ὅτι κι' ἂν ἀκόμα ὑποτεθεῖ πῶς ὅλα τείνουν πρὸς τὸ τέλος καὶ πρὸς τὸ μηδέν, ἡ ζωὴ εἶναι ἡ ἀντίθετη τάση, πού ἀναστέλλει κάπως τὴν τέτοια πτώση καὶ ἀντιτίθεται στὴ διάλυση, ἐπιβραδύνοντάς την. Ὁ Λῶρενς, πού ὡς λογοτέχνης εἶναι φωτεινός, ὀλοζώντανος, σπινθηροβόλος, πάμπλουτος σὲ περιγραφές καὶ σὲ χρώματα, βαθὺς σὲ ψυχολογικὴ ἀνάλυση, εἶναι προφήτης φοβερός, ἀμείλικτος, φρικιαστικός. Μὰ καὶ ποιὸς προφήτης δὲν εἶναι φοβερός καὶ ἀμείλικτος; Ὁ ἀπαλώτατος καὶ μουσικώτατος Ρίλκε δὲν εἶναι στὸ βάθος λιγώτερο φοβερός ἀπὸ τὸν Πιέρ Ζὰν Ζούβ,

πού δανείστηκε από την 'Αποκάλυψη του 'Ιωάννου τὰ ὄπλα τῶν προφητειῶν του. Μὰ ὁ Λῶρενς εἶναι ὁ πιὸ φοβερὸς ἀπ' ὄλους, γιατί ξεφεύγει καὶ ἀπὸ τὸ μυστικισμὸ ἑνὸς Ρίλκε καὶ ἀπὸ τὶς ἀλληγορίες ἑνὸς Ζούβ, καὶ θεμελιώνει τὴν προφητεία καὶ ποιήσή του πάνω σὲ μιὰ στιλπνή, καὶ μάλιστα ἀμείλικτα στιλπνή, λογική. Ποιὸν

ἀπ' ὄλους θὰ χαρακτηρίσουν οἱ ἐρχόμενοι αἰῶνες σὰν τὸν πιὸ γνήσιο προφήτη τῆς ἐποχῆς μας; Ποιανοῦ τὴ σκέψη θὰ χρησιμοποιοῦν σὰν τὸ πιὸ κατάλληλο κλειδί οἱ ἐρχόμενοι καιροί, γιὰ ν' ἀποκρυπτογραφήσουν τὸ χάος τοῦ αἰῶνα μας; Ποιανοῦ ἡ ψυχὴ θὰ χαρακτηρισθεῖ αὐριο σὰν ἡ πιὸ συντονισμένη μὲ τὸν αἰῶνα μας χορδὴ;

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

ΜΑΡΙΑ

Σ' ἀγάπησα στ' ἀγνόφωτο
μιᾶς ἀνοιξιάτικης βραδυᾶς
μὲ τὴ λαχτάρα μιᾶς καρδιᾶς
πού ὁ πόνος, σὰν τὸ χιόνι
στά τρυφερά κλωνιά λιγνῆς
τριανταφυλλίτσας ταπεινῆς
τὴ γέρνει, κ' ἥλιος λαμπερός,
ζεστός τὴν ἀλαφρώνει.

Σ' ἀγάπησα στὴ σκοτεινιά
ἑνὸς δειλινοῦ χειμερινοῦ
μὲ τὸ φτερούγισμα ἑνὸς νοῦ
πού μ' ἀτσαλένια ἀρπάγια
οἱ ἔγνοιες κρατοῦν, σὰ σκλάβο ἀητό,
κι' ἀξαφνα χέρι δυνατὸ
τὸν λευτερώνει νὰ χαρεῖ
τῆς ζωῆς τὰ ὠραῖα καὶ τ' ἅγια.

Σ' ἀγάπησα ὅμως πιὸ πολὺ
μιὰ σιωπηλὴ ὥρα προσευχῆς
μ' ὄλη τὴ φλόγα μιᾶς ψυχῆς
ἀμαρτωλῆς, πού βλέπει,
'κεῖ πού θαρεῖ πὼς θὰ χαθεῖ
μέσα σὲ βάραθρο βαθύ,
νὰ τὴ φωτίζει ἑνὸς θεοῦ
ἡ μορφή καὶ νὰ τὴ σκέπει.

ΣΠΥΡΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

